

Валентина Прус

«У НЕТРЯХ ПРОКИДАЮТЬСЯ ГРИБИ.

МАГІЧНИЙ ЗНАК – ПО ВІДЬМИНОМУ КОЛУ.»

(ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ПОЛІСЬКОГО ЗБИРАЛЬНИЦТВА)

Мікологічна лексика як складова частина української ботанічної номенклатури розгалужена, тому не може не привертати уваги дослідників.

Останнім часом викликає зацікавлення такий аспект, як співвідношення мови і духовної культури, менталітету, усної народної творчості, що є предметом етнолінгвістики¹. Тож цікавими, на нашу думку, видались спостереження за вербальною магією збиральництва, зокрема збиральництва грибів та ягід, оскільки воно, по-перше, є одним з найдавніших занять людини, що сягає своїм корінням у палеолітичну древність² і супроводжує людину на всіх етапах історичного розвитку й до сьогодення, а по-друге, перегукується з таким аспектом духовної культури, як повір'я або забобони, прислів'я і приказки.

А для різних випадків у житті колективу або індивіда вигадуються різні менш важливі магичні ритуали, як зауважує Джек Ліндсей³. І нехай на сьогодні ми простежуємо їх рудименти, а то й зовсім такий залишковий аспект (мало досліджений), як повір'я, забобони, але це зафіксовано як у літературі⁴, так і в наших польових дослідженнях, коли магичне слово і відповідна дія супроводжують людину й до сьогодні на всіх етапах виходу з дому до лісу, дороги, самого процесу збирання.

До пошуків відомостей про ще одну суттєву деталь з поліської вербальної магії збиральництва навернув нас вислів Ліни Костенко:

У нетрях прокидаються гриби.

Магічний знак – по відьминому колу⁵.

У відомій нам на сьогодні етнографічній літературі⁶ не знаходимо опису цього явища, як і номінації його. Дослідження у цьому напрямку показали, що під лексемою *гриб* тут треба розуміти не лише гриб білий (*Boletus edulis*), а будь-який гриб, частіше їстівний. На думку вчених, це можуть бути опеньки, рижики, вовнянки, печериці, моховики, лисички з їстівних грибів та мухомори з неїстівних.

Мікологія засвідчує факт розростання грибниці в землі у всі боки променями, точніше так званим млинцем. Із часом центр грибниці відмирає, а окружність (замкнена лінія) продовжує розростатися далі. Отже, стара, багаторічна грибниця, старе грибне дерево повинне становити собою велике коло, по якому і мають рости в належний час гриби. Часто таке коло з опеньків лугових можна побачити на зеленому рівному лузі. Але в лісі

грибниця, що розростається, натикається на певні перешкоди (пень, дерево тощо), її часто руйнують люди чи худоба, що пасеться в лісі, а тому ці кола порушуються – розриваються. Ізольовані частини грибниці ростуть у свою чергу таким же способом, утворюючи своє коло. Кільця грибниць, пересікаючись, сплутуються. В середині такого кола трава (рослинність) росте погано, утворюється пліщина. Це і породжує різні домислювання.

Незважаючи на всі ці обставини, на початку грибного сезону чи в грибний рік можна побачити й білі гриби, що ростуть колом. Так, у селі Красилівці Овруцького району Житомирської області зафіксовано такий випадок: навколо одного дуба знайдено біля ста білих грибів. У селі Червоне Андрушівського району Житомирської області зафіксовано ще один цікавий факт: грибники, знайшовши в лісі перший гриб і шукаючи йому пару, ідуть по колу, але не вправо, за годинниковою стрілкою, як це здебільшого відбувається в різних життєвих обставинах, а вліво. Це теж породжує питання, на які поки що не даємо відповіді.

А грибні кола називаються відьминими, що зафіксувала так влучно Л. Костенко. Такою лексемою та тим, як вона відбита у говірках, не зацікавитись не можна.

Те, що в середині грибного кола пліщина, бо трава росте погано, навіювало різні думки. Так, французький ботанік Вайян характеризував гриби як диявольський витвір природи. У Швеції вірили, що пліщини витоптані черевичками злих духів-карликів і дітям не можна наближатись до цих бісових кіл, бо захворіють. В Австрії про виникнення таких пліщин говорили, що вогненний змії Альбер, пролітаючи над землею, зачіпає хвостом траву і вона згорає.

Підтвердження цього знаходимо і в нашій практиці: житель села Мелені Коростенського району Житомирської області Стретович Григорій Миколайович (87 років) розповідав, що під такими колами заховані скарби, заговорені відьмами, і відкопати їх непросто. Щоб дістати ці скарби, треба знайти траву плакун – всім травам матір – і, повернувшись на схід, промовити опівночі у темній церкві молитву. Правда, самої цієї молитви він добре не знає.

Щодо лексем на позначення цього явища, то їх нам зустрічалося мало: *в'йêд'ми^ене* | *коло* (село Красилівка Овруцького району Житомирської області), *в'йêд'ми^енийе* | *кул'ца*, *в'йêд'ми^енийе* | *кола* (село Мелені Коростенського району Житомирської області) тощо.

Цікавий факт зафіксовано нами у селі Ховми Борзенського району Чернігівської області. Інформатор серед інших грибів називає гриб вишнівку (*Agaricus*; порівняйте зауваження інформаторів: *та|куі* | *б'іли* / *йак не^нче^нриц'і*), який з'являється тоді, коли зацвітають вишні, і росте буквою «С» або «О». Росте він, як зауважують інформатори,

бол'ши^е нст^а во у о^а р'иши^е нах / | попу^д | пахот'ами; старо^а даўн'її гриб. До речі, мікономен пече^а риц'а у цьому населеному пункті фіксується.

Інтерпретація цього матеріалу далеко не вичерпана: вона потребує більш глибокого всебічного аналізу. Це повідомлення, думається, треба розглядати як постановку проблеми.

---

¹ Толстая С. М. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры // Славянский и балканский фольклор. – М., 1989. С. 215-229; Толстой Н. И. О предмете этнолингвистики и её роли в изучении языка и этноса // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Язык и этнос. – Л., 1983. – С. 181-190; Михаил З. Этнолингвистические методы в изучении народной духовной культуры // Славянский и балканский фольклор. – М., 1989. С. 174-191.

² Панов Е. Н. Знаки. Символы. Языки. – М., 1983. С. 14, 18.

³ Ліндсей Дж. Коротка історія культури. Від доісторичних часів до доби відродження. – Т. I. – К., 1994.

⁴ Тайлор Э. Б. Первобытная культура. – М., 1989. – С. 97; Фрзэр Д. Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. – М., 1983. С. 26 – 27; Аркушин Г. А. Значення етнографії для діалектологічних досліджень // Проблеми української діалектології на сучасному етапі. – Житомир, 1990. – С. 57-58

⁵ Костенко Л. Коротко – як діагноз // Літературна Україна (Київ). – Ч. 41. – 1993. 14 жовтня.

⁶ Кравченко В. Етнографічний нарис (про Волинь) // Древліани: Зб. статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Вип. 1. – Львів, 1996. С. – 257-278; Возняк М. Народний календар із Овруччини 50 рр. ХІХ ст. в записі Михайла Пйотровського // Древліани: Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Вип. 1. – Львів, 1996. – С. 291-335; Скуратівський В. Посвіт. – К., 1988. С. – 168-172.